
Ivan
ROGIĆ

Anka
MIŠETIĆ

Maja
ŠTAMBUK

URBANE
ASPIRACIJE
ZAGREPCANA

Identifikacija anketiranih s gradom

Podatci na kojima se temelji ovaj članak dio su opsežnog istraživanja urbanih aspiracija građana Zagreba, provedenog u travnju 2000. godine za potrebe Gradskog zavoda za planiranje razvoja i zaštitu čovjekovog okoliša. U tu svrhu primijenjena je metoda anketnog upitnika na slučajnom uzorku od 1700 ispitanika.

O identifikaciji anketiranih sa Zagrebom, kao cjelinom, posredno govore podatci dobiveni odgovorima na pitanja 24, 33, 34 i 35 u anketnom listu (vidjeti Anketni upitnik u Dodatku).

Odgovori dobiveni na pitanje 24 pokazuju da je u uzorku anketiranih **49,6% rođenih Zagrepčana**. Ostali, dakle 50%, u Zagreb su se doselili; do 1960. godine doselilo 17% anketiranih; u razdoblju 1961. - 1980. doselilo se 20,6% anketiranih; u razdoblju 1981. - 2000. doselilo se 12,1% anketiranih. No odgovori na pitanje 33 pokazuju, pak, da je udio anketiranih koji sebe drže "urođenim" Zagrepčanima, znatno veći; **takvima sebe drži 86,8% anketiranih**. Drukčije rečeno, u uzorku anketiranih nalazi se 37,2% **više** "urođenih" Zagrepčana nego što ih je u Zagrebu rođeno. Neukorijenjenim u Zagrebu (došljakom) sebe drži 6,8% anketiranih; njima treba dodati i 6,1% onih koji ne mogu pouzdano ocijeniti jesu li u Zagrebu "domaći" ili nisu; ukupno neukorijenjenih jest, dakle, 12,9% anketiranih.

Podatci dobiveni odgovorima na pitanje 34 pokazuju da je u skupini koja se ne vidi u Zagrebu "domaćom", udio onih uvjerenih da su u Zagrebu privremeno manji od spomenutih 12,9%, koliko je velika cijela skupina; 3,1% potpuno je uvjeren da je u Zagrebu privremeno i da će se odseliti čim uzmogne; neznatno je više, 4%, onih koji će se odseliti kada ostare ili odu u mirovinu; dodatnih 3,7% ima posebne planove koji istraživanjem nisu precizirani.

Iznesenoj razdiobi anketnih odgovora strukturno je sukladna i razdioba odgovorâ na pitanje 35. Razdioba pokazuje da 8,3% anketiranih drži kako Zagreb nije grad za

budućnost njihove djece; 5,5% tvrdi da su se njihova djeca već odselila iz Zagreba, a 2,8% uvjeren je da će odseliti.

Iz predočenih je podataka dopušteno izvesti hipotezu da **10% anketiranih (približno) sebe ne drži ukorijenjenim u Zagrebu**; dakle, drže se nezagrepcanima. Naznačena “negativna” identifikacija nije, koliko je vidljivo, posljedica malog broja godina života u Zagrebu. Ona izravnije ovisi o činjenici da članovi te skupine sebe drže u Zagrebu identitetskim strancima, čiji je položaj u gradu bitno određen **iskustvom privremenosti**. Takvo iskustvo anketirani dopisuje **i sebi i svojim potomcima (djeci)**.

No, nasuprot tim podacima jest nalaz (razdioba odgovora na pitanje 34) da 89% anketiranih namjerava **trajno** živjeti u Zagrebu. To znači da Zagreb “svojim” gradom smatra gotovo **40% anketiranih više nego što iznosi udio anketiranih rođenih u Zagrebu**. Taj je nalaz sukladan nalazima i u nekim drugim istraživanjima (vidjeti Rogić i suradnici, 1995.) u hrvatskim gradovima. Nakon razdoblja paleoindustrijske ekspanzije (1955. – 1980.), kada su veći hrvatski gradovi u kolektivnom iskustvu bili označeni, uglavnom, kao privremena boravišta masovnog radništva, zainteresiranog za socijalne i radne olakšice te životnu perspektivu potomstva, ustaljuje se novi identifikacijski predložak; njime se izravnije afirmira **vrijednost zavičajnog pripadanja građanina (“svom”) gradu**. Na temelju takva predložka i doseljeničke se skupine odlučnije samoidentificiraju naslovima kakvi su Zagrepčanin, Riječanin, Splitsčanin itd. One, svakako, ne raspolažu ni rasponom ni bogatstvom kolektivnog pamćenja o mjestu, kakvim raspolažu skupine nastale višegeneracijskim boravkom u njemu. (Ako ništa drugo, nemaju u tim gradovima pristup zajednici predaka.) No taj “manjak” teže nadoknaditi brojnim inicijativama kojima je zajedničko ishodište potreba za jasnijim obrisima novog identifikacijskog predložka. Među njima je odluka da se u odabranom gradu **trajno** živi svakako na vrhu popisa. Trajnost implicira višestruke obveze spram gradske zajednice, koje se ne iscrpljuju u vremenskom obzoru aktualne životne svakodnevice.

Razdioba odgovora na pitanje 8 pokazuje kojim se osnovnim odrednicama konstruira identifikacijski predložak grada. Rang-ljestvica onih najvažnijih izgleda ovako:

1. privrženost Zagrepčana svom gradu
2. miješanje različitih stilova i navika
3. međusobna “otuđenost” građana
4. otvorenost Zagrepčana prema novom i suvremenom
5. masovnost
6. ekolojska rizičnost
7. odsutnost mogućnosti da se za kratko vrijeme pojedinac obogati.

Na iznesenom su popisu tri odrednice koje izravno naznačuju pozitivnu predodžbu o građanima Zagreba. To su: **privrženost** (građana gradu); **osjetljivost građana za novo te snošljivost (građana) u odnosu spram životnih razlika** (drugih). Tri su odrednice izravno adresirane na opće uvjete gradskog života. To su: **“otuđenost”** u odnosima; **masovnost; ekolozijska rizičnost**. Rasporede li se pobrojene odrednice sukladno osnovnim teritorijalnim žanrovima, postaje očito da tri iz prve skupine upućuju na **zavičajni grad**. Njega, grubo rečeno, određuje privrženost mjestu te povjerenje u druge koji su istom mjestu na srodan način privrženi. Tri odrednice iz druge skupine, pak, upućuju na **velegrad**. Njega, grubo rečeno, određuje masovnost i rizičnost. Na drugom smo mjestu pokazali (Rogić, 1997.; Rogić, Dakić, 2000.) da u Zagrebu oba žanra imaju gotovo ravnopravni položaj u kolektivnom iskustvu. Zagreb je, nedvojbeno, u drugoj polovici 20. stoljeća postao prvim hrvatskim velegradom. Ali, na drugoj strani, njegova velegradskost nije raspršila i obrisala uporišta zavičajnosti, barem nije ona koja se “konzerviraju” i održavaju u praksama svakodnevnog društvenog komuniciranja. Zato i nije netočno ustvrditi da dobiveni odgovori zrcale identifikacijski predložak koji sažimlje zavičajne predodžbe o gradu, svojstvene kolektivnom iskustvu **srednjih** gradova, i velegradske predodžbe oblikovane na temelju urbane ekspanzije Zagreba u drugoj polovici 20. stoljeća.

Posebno mjesto ima uvid da Zagreb **nije** grad gdje je moguće obogatiti se u kratkom razdoblju. Promatra li se taj iskaz restriktivno, on, zapravo, pojašnjava da Zagreb nije – uspješnim velegradom. Jer su velegradovi (premda ne nužno) ipak mjestima sabiranja viška mogućnost, gdje je dopušteno **racionalno** računati na životne uspjehe u kratkom razdoblju. Ta je mogućnost, napokon, i jedno od uporišta njihove privlačne snage. No promatra li se taj iskaz kao dio razvojnog portreta Zagreba, onda on, posredno, pojašnjava da Zagreb nije grad gdje dobro uspijevaju zamisli o brzom bogaćenju. Drukčije rečeno, za uspjeh u Zagrebu potrebno je raspolagati zalihom građanske pouzdanosti i vrsnoće koja se svakako nagrađuje sretnim ishodom; ali u vremenskom obzoru koji isključuje labirintsko množenje nezasluženih sretnih slučajnosti.

No da je, unatoč tomu, život u Zagrebu jednom vrstom posebne **socijalne nagrade**, pokazuje razdioba odgovora na pitanje 7. Sukladno toj razdiobi 64,5% anketiranih tvrdi da život u Zagrebu pruža bolje mogućnosti nego većina drugih hrvatskih gradova. Naspram toj skupini “optimista” nalazi se gotovo zanemariva skupina s 2,5% onih koji tvrde kako Zagreb pruža slabije uvjete za život

nego ostali hrvatski gradovi. Po ocjeni pak 20,1% anketiranih, mogućnosti koje pruža Zagreb ne razlikuju se od drugih većih hrvatskih gradova; 10,6% upitanih ne mogu ocijeniti. Razdioba, dakle, pokazuje da dva od tri upitana Zagrepečana drži kako živjeti u Zagrebu znači imati posebnu životnu privilegiju. Korijen privilegija nije, vidjelo se, samo u velegradskih sposobnostima Zagreba; barem nije u onima što se pokazuju u nekoj vrsti statističkog ekstrema (kao rijetki skup iznimnih prilika za uspjeh). Ali leži, nedvojbeno, u **sposobnosti Zagreba da svojim građanima učini život lakšim nego u drugim hrvatskim gradovima.**

Promotre li se izneseni podatci kao cjelina, izbija na vidjelo činjenica da anketirani svjedoče **snažnu povezanost s gradom.** Osnovica te snažne i stabilne veze je trovrsna.

(a) Za uvjerljivu većinu anketiranih Zagreb je zavičajnim gradom. Naslov “zavičajni grad” **nije** izveden samo iz iskustva onih u Zagrebu rođenih, premda se, svakako, ta skupina ne smije zanemariti. Za precizniju ocjenu zavičajne uvjerljivosti Zagreba važniji su oni rođeni drugdje, ali koji su **izabrali** Zagreb kao svoju zavičajnu životnu adresu. Ta je skupina, vidjelo se, nešto manja od skupine koja zavičajnost temelji najprije na iskustvu rođenih u Zagrebu. No u ukupnom uzorku **Zagreb je zavičajan za približno 90% svojih stanovnika.**

(b) Zagreb je velegradski masovan i “otuđen”. Ali, na drugoj strani, likovi masovnosti i njezine unutrašnje napetosti **nisu nadmoćni** socijalnim silnicama gradske zajednice kojima je ishodište u privrženosti gradu, građanskoj toleranciji i sposobnosti za recepciju novosti. **Ravnoteža** između zavičajne preglednosti i pouzdanosti, na jednoj strani, te velegradskih procesa s nizom labirintskih učinaka i rizika, na drugoj, zacijelo je ishodište **niza povoljnih “kratkih spojeva” u gradskoj svakodnevicu.** Na njih su višekratno upozorili i stranci s iskustvom višemjesečnog boravka u Zagrebu, ističući kako se u Zagrebu, kao rijetko gdje, miješaju i amalgamiraju lokalna prisnost i velegradski ritmovi, lokalna sigurnost i labirintska masovnost.

(c) Mjeren hrvatskim mjerilima, život u Zagrebu jednom je vrstom **socijalne nagrade** zagrebačkim stanovnicima. Premda nije klasični ispunjač neobičnih želja, Zagreb u svojoj urbanoj strukturi krije brojne životne mogućnosti koje ga čine u tom pogledu nadmoćnim drugim hrvatskim gradovima. U tu su označnicu uvjerena približno dva od tri anketiranâ. Ako i nije uvjerljivom tvornicom mogućnosti (perspektive), Zagreb je bez konkurencije među hrvatskim gradovima u ulozi mehanizma **koji olakšava životne zapreke** i čuva prihvatljivu kakvoću životnih uvjeta.

Odgovori na pitanje 4 pokazuju kako anketirani ocjenjuju rezultate (koristi od) dosadašnjeg razvitka grada. Pri tomu nije moguće posebno ocjenjivati rezultate ostvarene u socijalističkom razdoblju od rezultata iz razdoblja 1990. – 2000. godine. Pitanjem se cilja dobiti jedinstvenu (sumarnu) ocjenu stanja kakvo je nastalo, a određivo je u anketnom razdoblju.

Najviše se anketiranih slaže s tvrdnjom da je dosadašnji gradski razvitak uspješno oblikovao Zagreb kao važno **kulturno i intelektualno središte Hrvatske**. S tvrdnjom se potpuno ili uglavnom slaže uvjerljivih 83,5%. Udio onih s drukčijim mišljenjem gotovo je zanemariv. Više od polovice broja anketiranih, 54%, drži da se u istom razdoblju grad razvio **u mjesto sigurno i ugodno za život**. S tom se tvrdnjom ne slaže uvjerljivih 43,9%. Polarizacija je otisak činjenice opisane u prethodnom odjeljku; u Zagrebu su u dinamičnoj ravnoteži učinci zavičajnog grada i velegrada. Oni se miješaju i paradoksalno povezuju na više životnih razina. Oslanjajući se na mrežu takvih spojeva, anketirani se predvidljivo polariziraju. No u razdiobi odgovorâ malobrojni su oni skloni ekstremnim ocjenama. Pa čitanje razdiobe dopušta hipotezu da anketirani vjeruju kako se Zagreb oblikovao kao mjesto sigurno i ugodno za život, ali u mreži napetosti što ih množi velegradska zbiljnost (masovnost, rizičnost itd.). Drukčije rečeno, motri li se Zagreb **kao velegrad**, on je nedvojbeno ugodan i siguran.

Nasuprot iznesenim pozitivnim ocjenama nalaze se dvije negativne, poduprte uvjerljivom većinom anketiranih. Čak 93,3% anketiranih **ne slaže se** s tvrdnjama kako je dosadašnji razvitak oblikovao uvjete za bolju budućnost mladih te kako je stvoreno gospodarstvo s obilnom ponudom radnih mjesta i dobrim mogućnostima zarade. Pročitaju li se dobiveni podatci pomoću značenjske inverzije, dobiva se osnova za hipotezu da anketirani drže dosadašnji razvitak – **neuspješnim** na njegovu temeljnom zadatku: proizvodnji društvene perspektive. Promotre li se “tvrđi” statistički podatci o životnim uvjetima mladih u Zagrebu ili o nezaposlenosti, lako je uočiti da su zagrebačke prilike bolje, ako ne i uvjerljivo bolje, od prilika u drugim hrvatskim gradovima. No, i veličina udjela anketiranih koji izriču negativnu ocjenu, i veličina skupine s ekstremnim negativnim stajalištem (u obje tvrdnje 67%) ukazuju da im korijen nije u spoznajama dobivenim takvom usporedbom. Točnije je da anketirani dijele jedinstveno iskustvo **besperspektivosti** dosadašnjeg razvitka. (Bez)per-

spektivnost se najjasnije zrcali u mogućnostima što ih razvitak oblikuje za mlade te u viškovima mogućnosti što ih oblikuje za aktualnu radno sposobnu populaciju. Budući da, po ocjeni anketiranih, dosadašnji razvitak nije uvjerljivo osnažio ni jedan ni drugi proces, oni drže opravdanim polemički ga osporiti.

Ustvrditi kako je dobiveni rezultat učinak "kondicioniranja" pomoću medijâ masovna komuniciranja, nije zasnovano. Na to upozoravaju i nalazi posebnih istraživanja (vidjeti Čengić, Rogić, 1999.). Iskustvo besperspektivnosti oblikovalo se pretežno u mrežama "međuosobne komunikacije" sudionikâ "svijeta života" (obitelj, susjedstvo, prijatelji, poznanici itd.), gdje su se višestruko nataložila razvojna iskustva socijalnih skupina koje su snosile i najveće razvojne rizike (opasnost od nezaposlenosti, pauperizacije itd.). Na drugoj strani, i u socijalističkom razdoblju, a i u razdoblju 1990. - 2000. godine, glavni institucionalni jamci razvojne perspektive - država, političke stranke i radne organizacije/poduzeća - redovito su ohrabrivali i podupirali "revoluciju socijalnih aspiracija" (Županov) vjerujući da im je nužna u prigodnim mobilizacijama. Zahvaljujući tomu, iskustvo besperspektivnosti dodatno se dramatiziralo.

Na toj podlozi oblikovala se i jedna, zapravo paradoksalna, ocjena. Iz razdiobe odgovora na pitanje 4 vidljivo je da se čak 56,3% anketiranih ne slaže s tvrdnjom kako se Zagreb u dosadašnjem razvojnom razdoblju povezao s razvijenim zemljama i postao dijelom svijeta razvijenih. Nasuprot njima nalazi se 38,1% anketiranih koji se s tvrdnjom slažu. Ali je vidljivo da je zanemarivo malen udio onih koji se "potpuno slažu"; njih je samo 5,6%. "Tvrdâ" pak serija podataka dopušta zaključak da je Zagreb u nizu djelatnosti vjerodostojan sudionik svijeta razvijenih; k tomu, položaj državnoga glavnoga grada od 1992. godine priskrbio mu je niz dodatnih olakšica. Ide li se njihovim tragom, trebalo bi očekivati više anketiranih koji se s iznesenom tvrdnjom slažu. No anketirani drže kako te činjenice nisu dostatne za povoljniju ocjenu. Središnja jezgra njihova iskustva poučava ih da **Zagreb nema legitimaciju sudionika svijeta razvijenih**. Za nju je obvezatna sposobnost oblikovanja društvenog razvitka koji jamči višak perspektive, navlastito mlađem stanovništvu.

Već i zato (ponuđena) tvrdnja da su u Zagrebu stvorene mogućnosti da pojedinac može (autonomno) odabrati način života koji mu je primjeren, ima malo zagovornika: 21,9%. Među njima je samo 3,6% onih koji se "potpuno slažu". Po ocjeni uvjerljive većine, dakle, u Zagrebu je takvih mogućnosti malo. To znači da velegradska preobrazba Zagreba nije efikasna kada se mjeri uspješnošću u množe-

nju viškova “ne očekivanih” mogućnosti. Na to iskustvo anketiranih upozorili smo u prvom odjeljku. Velegradski proces u Zagrebu određen je, po ocjeni anketiranih, najprije **masovnošću/masivnošću** i množenjem rizičnih odnosa i stanja. Socijalno obuzdavanje njegovih učinaka samo se iznimno može osloniti na njegove unutrašnje mogućnosti i kakvoću. Oslanja se, naprotiv, na relativno postojeane zalihe (značenjske i ekologijske) praksa razvijenih u srednjo-gradskim okvirima zavičajnoga grada. No njihovo je temeljno ograničenje što su (uglavnom) – obrambenog, ne i poticajnog, značenja.

Dosljedno čitanje iznesenih nalaza ohrabruje očekivanje da će u ukupnoj populaciji zagrebačkih građana biti više onih sklonih označiti Zagreb naslovom: privremeno boravište. Podatci izneseni, pak, u prijašnjem ulomku pokazuju da je iskustvo “nove zavičajnosti” (Rogić, 1991.) nadmoćno u oblikovanju odnosa građanâ prema Zagrebu. Štoviše, osnaživanje iskustva nove zavičajnosti, vidljivo još osamdesetih godina, dodatno dramatiizira negativne ocjene učinaka općih razvojnih strategija. Sistemsko ohrabivanje viših i raznovrsnijih aspiracija radi pojedinih oblika masovne mobilizacije hrvatskog stanovništva, svakako je važan izvor novih mjerila kakvoće i društvene uspješnosti. Ali bez sukladnosti s radom i učincima nove zavičajnosti ostalo bi ograničeno na situacijske likove uporabljive samo u posebnim prilikama. Svezano, međutim, s glavnim aspiracijskim silnicama nove zavičajnosti, ono se prometnulo u mjerodavni izvor novih kriterija i ciljeva. U razdoblju 1990. – 1995., k tomu, uloga Zagreba kao, čak i doslovno, **obrambene metropole** Hrvatske pojačala je u hrvatskom kolektivnom iskustvu vrijednost zaštitnih/zavičajnih označitelja. Na toj podlozi opći smjer reagiranja na nemoć nositelja društvenog razvitka da oblikuju razvitak efikasan u ponudi viška društvene perspektive ne vodi prema izrazitom povišku broja zagrebačkih stanovnika sklonih sebe označiti atributom “privremeni”. Na to podatci nedvosmisleno ukazuju. Vodi, naprotiv, dramatiizaciji općih mjerila uspješnosti organizatora razvitka. Budući da o sebi misle kao o zavičajnim Zagrepčanima, anketirani drže da je Zagreb i “prirodno” mjesto gdje trebaju ostvariti svoje pravo na životnu perspektivu. Bez “alternativnog” zavičaja, gdje bi mogli potražiti povoljnije uvjete za budućnost, oni glavni aspiracijski pritisak usmjeruju prema gradu s kojim su se zavičajno identificirali. Od njega zahtijevaju da **ovdje/sada funkcionira kao razvijeno (imaginarno) inozemstvo**.

Naznačeni okvir razumijevanja primjereno objašnjava i rezultate dobivene u odgovorima na pitanje 5 (kojima se traga za štetama što ih je u Zagrebu prouzročio dosadašnji

razvitat). S tri se tvrdnje anketirani najviše slažu. Najviše njih, 91,1% (među kojima se 57,2% “slaže potpuno”), slaže se s tvrdnjom kako je u gradu nastao “prometni kaos”, u kojemu je gradski promet ozbiljno ugrožen. Uzme li se prometni nered kao prispodoba neuspješna velegrada, onda je smjer razdiobe osnovnih šteta gotovo predvidljiv. Druga tvrdnja, sa 75% zagovornika, upućuje da je dosadašnji razvitat uništio Savu i njezin ekološki potencijal. Isticanje ekoloških šteta posve je očito. Na primjeru Save ono je samo steklo uvjerljivu temu. Ali pogađa i druge srodne slučajeve. (U naznačenom kontekstu treba vrednovati i podatak da se 63,9% anketiranih slaže s tvrdnjom kako je dosadašnji razvitat oblikovao previše praktičnih opasnosti i rizika za život Zagrepečana.) Treća tvrdnja, sa 70,7% zagovornika, upućuje da je pod pritiskom dosadašnjeg razvitka uništen tradicionalni zagrebački način života. Premda je ukupni postotak zagovaratelja velik, udio onih ekstremnijih, koji se “potpuno slažu”, uvjerljivo je manji (33,1%) od udjela sličnih u skupinama zagovaratelja prvih dviju tvrdnja. To znači da je priča o tradicionalnom zagrebačkom načinu života, u osnovi, supkulturni proizvod. Nju je u međuvremenu uspješno zamijenila, prije spomenuta, priča o zagrebačkoj otvorenosti i snošljivosti kao o novom/poželjnom rezultatu gradske preobrazbe.

Opći kontekst razvojne bescerspektivnosti utjecao je na naknadno “glancanje” slike o zagrebačkoj industriji. Manjinskih 42,7% anketiranih slaže se s tvrdnjom kako se razvila industrija koja je štetila razvitku grada. Njima je nasuprot 37% anketiranih koji se s tvrdnjom ne slažu. No relativno mali udio onih s ekstremnim stavom (11,5% uopće se ne slaže) dopušta pretpostaviti da “bitka za svijetlu (industrijsku) prošlost” nije posljedica odnosa prema industriji koliko prema sigurnosti koju je ona jamčila, napose u socijalističkom razdoblju.

Razdioba odgovora na pitanje 2 pokazuje kako anketirani identificiraju **temeljne djelatnosti** na koje se prije skicirani model razvitka naslanjao. Podatci pokazuju da je u predodžbi anketiranih mjerodavna samo serija događaja iz prošlog desetljeća, dakle u razdoblju 1990. – 2000. Po ocjeni anketiranih u tom se razdoblju najviše poticao (na praktičnoj razini) razvitat **ugostiteljstva** (26,2% anketiranih tvrdi da se poticao “previše”, a 53,8% da se poticao “dovoljno”), razvitat **trgovine** (24,5% tvrdi “previše”, a 59,9% “dovoljno”), razvitat **usluga** (5,3% tvrdi “previše”, a 62,0% “dovoljno”). Rang-ljestvica djelatnosti, pak, koje se **nisu dovoljno poticale**, s posljedicama na razvitat (dobivena na temelju postotaka anketiranih koji to tvrde), izgleda ovako:

1. zdravstvo	(70,1% anketiranih)
2. turizam	(64,9% anketiranih)
3. poljoprivreda u gradskoj okolici	(58,5% anketiranih)
4. zanatstvo	(57,4% anketiranih)
5. promet	(55,2% anketiranih)
6. kultura i znanost	(54,8% anketiranih)
7. industrija	(51,9% anketiranih)

Pogleda li se pozornije dobiveni popis, lako je uočiti da na njemu dominiraju djelatnosti koje su bile sistemski zapuštanje i u razdoblju prije devedesetih godina (primjerice zanatstvo, turizam, poljoprivreda, kultura i znanost itd.). No tom su uvidu anketirani dodali i jednu bitnu novost. Upozorili su da je model razvitka u razdoblju 1990. – 2000. godine oduzeo eshatologijski položaj industrijskom sektoru te da je, na drugoj strani, ubrzao razvitak jednog skupa tercijarnih djelatnosti. Skup je određen dominacijom figure **malog vlasnika, špekulantskom predodžbom o poslu i minimalnom profesionalnom kompetencijom**. Nije ga netočno nazvati **paleotercijarom**. Ova njezina inačica temelji se, kao i druge, na shematičnoj/tipičnoj predodžbi o korisniku; ali organizacijski predložak ne oponaša industrijski/tvornički (po predlošku masovne robne kuće), nego oponaša periferijsku predodžbu o razmjeni kao o jednoj vrsti prigodna sajamskog odnosa. Višestruki prosvjedi zagrebačkih stanovnika protiv gradskog “poseljavanja” devedesetih godina zacijelo vuku korijen i iz te vrste paleotercijarne ekspanzije.

Dodatnu negativnu dramaturgiju odnosa spram takve paleotercijare olakšala je činjenica da devedesetih godina u Hrvatskoj gospodarstvo više nije sposobno množiti nova radna mjesta i nuditi nove profesionalne šanse. Uvučeno u zamršene mreže privatizacijskih mešetara, ono se češće definira nekretninama nego proizvodnim procesima i sposobnostima. U takvu kontekstu jačanje skiciranog tipa paleotercijare u kolektivnom se iskustvu određuje nizom atributa svojstvenih inače ciničnim socijalnim strategijama. Posebnu nelagodu izazivlju činjenice kakve su zapuštanje zdravstvene skrbi i opadanje pripravnosti na dugoročne poslovne strategije i ulaganja u tehničko društvo; kraće, jaču nelagodu pobuđuju poslovni postupci koji se tumače kao znaci cinične indiferencije i spram socijalnih skupina i sudionika, i spram tehničkog društva i njegovih razvojnih šansa.

Zato i nije posve neočekivan nalaz da anketirani popisu tradicionalno zapuštenih djelatnosti dodaju i industriju. Njezin je položaj u modelu razvitka u socijalističkom razdoblju bio, ponavljamo, eshatologijski. Drukčije rečeno, njezino poticanje i jačanje imalo je korijen u

sistemskim zadaćama industrijskog sektora, a ne u zoni gospodarske racionalnosti. Zato i nije u iskustvu poretka bilo posebno važno koliko je ona “moderna” a koliko “arheologijska”; njezina je zadaća bila proizvoditi jednu, **sistemski naručenu**, društvenu zbilju. Devedesetih godina, anketirani su upozorili, taj je položaj industrija izgubila. Ali se pri tomu, koliko je vidljivo, anketirani nisu odijelili i od zastarjele predodžbe o industriji kao sektoru masovnog zapošljavanja. Pa upozoravaju da se istih devedesetih godina ni ona ne potiče dovoljno, ali ponajprije stoga što ne “proizvodi” nova radna mjesta. Takva se predodžba o industriji njeguje, djelomično, i u kolektivnom iskustvu pojedinih političkih aktera. To je posebno vidljivo u programskim deklaracijama i dokumentima, gdje se zagovara nova industrijalizacija kao strategija masovnog množenja novih radnih mjesta. Nove industrijske strategije, međutim, s takvim optimizmom nisu prisne. Nakon što je industrijska rekonstrukcija poljodjelstva u 20. stoljeću granice zapošljavanja u tom sektoru reducirala na, približno 5–15% radnog kontingenta, novoindustrijske strategije, oblikovane u zaključnim desetljećima stoljeća, pripremile su strukturnu redukciju granica zapošljavanja i u sekundarnom sektoru na, približno, 15–30% radnog kontingenta u jednom društvu. Zahtijevati da se industrijski sektor oblikuje kao sektor masovnog zapošljavanja, znači, u osnovi, zahtijevati da se on oblikuje po mjeri njezinih arheologijskih likova i stanja. Budući da je u kolektivnom iskustvu anketiranih socijalistička predodžba o industrijskom sektoru još jasna, a drugih, konkurentnih, predodžaba na raspolaganju nema, predvidljivo je da anketirani na popis zapuštenih djelatnosti upisuju, pokraj zdravstva, ili zanatstva, i industriju. Njihovo je uvjerenje osnaženo slikama svakodnevnog rasula dojučerašnjih industrijskih jamaca socijalne i gradske sigurnosti (primjerice, Chromos, Rade Končar, Badel itd.). Dramske napetosti s tih slika dostatan su argument na korist tvrdnje kako je industrija još jedna na popisu zapuštenih djelatnosti. Bez njezine eshatologijske sjene anketirani ostaju na položaju gdje nema posebnog sektora s ovlastima jamca socijalne sigurnosti građana. Na drugoj strani, novi likovi razvitka devedesetih godina, određeni, pretežno, već spomenutim sajamskim predodžbama o tercijarnoj ekspanziji, obeshrabruju svojom prigodnošću i kratkoročnošću. Zato dobivenu rang-ljestvicu zapuštenih djelatnosti, kakvu su ponudili anketirani, nije netočno pročitati kao poseban oblik tvrdnje kako devedesetih godina **hrvatsko društvo i nema mjerodavne razvojne strategije**. Nema je, sukladno tomu, ni grad Zagreb.

Razdioba odgovora na pitanje 1 pokazuje čime su anketirani posebno zadovoljni/nezadovoljni u upravljanju gradom. Pri tomu je prije skicirana predodžba o modelu razvitka jednom vrstom opće podloge dobivenih odgovora. Uvjerljivo je najviše nezadovoljnih (50,8% vrlo nezadovoljnih, a 26,2% uglavnom nezadovoljnih) **načinom skrbi o mladima i njihovoj životnoj perspektivi**. Na drugoj strani, samo je 0,6% anketiranih izjavilo kako je “vrlo zadovoljno” odnosom grada prema budućnosti mladih. Po broju nezadovoljnih na drugom je mjestu **odnos grada prema velikim industrijskim zagađivačima** (28,3% vrlo nezadovoljnih i 39,5% uglavnom nezadovoljnih). U prvom je slučaju, na drugoj strani, samo 1,6% anketiranih u skupini “vrlo zadovoljnih”. Samo je neznatno manje nezadovoljnih brzinom izgrađivanja javnih parkirališta (28,9% vrlo nezadovoljnih i 38% uglavnom nezadovoljnih). U istu skupinu treba još ubrojiti i nezadovoljнике izgradnjom gradskih prometnica, zaštitom i stupnjem sigurnosti stanovništva u gradu te zaštitom okoliša općenito. Popis važnijih izvora nezadovoljstva u upravljanju gradom završava nebrigom u održavanju i njegovanju specifična lokalnog načina života (19,8% vrlo nezadovoljnih i 37,4% uglavnom nezadovoljnih).

Na drugoj strani, rezultati u obnovi gradskog središta (73,5% “vrlo...” i “uglavnom zadovoljnih”), izgrađivanju novih naselja (58,2% “vrlo...” i “uglavnom zadovoljnih”), poboljšanju komunalnih prilika (58,5% “vrlo...” i “uglavnom zadovoljnih”), poboljšanju društvene infrastrukture (56,5% “vrlo...” i “uglavnom zadovoljnih”) na vrhu su ljestvice glavnih izvora zadovoljstva. No, upozoriti je, u usporedbi s izvorima nezadovoljstva, njihov je popis manji, a i postotni su udjeli “uglavnom” i “vrlo zadovoljnih” anketiranih koji ih ističu, također, manji. Ipak, uočiti je, obnova je **gradskog središta stekla uvjerljivu potporu zagrebačkog stanovništva**. A još prije petnaest godina, kada je program obnove bio u početnim obrisima, pitanje o kakvoći središta nije izazivalo uznemirujuće odgovore anketirane većine.

Razdioba odgovora na pitanje 6 pokazuje kako anketirani bilanciraju osobne koristi/štete od dosadašnjeg modela razvitka grada. Najveća je skupina anketiranih, 48,4%, koji tvrde kako opisani model gradskog razvitka nije imao izravnijeg pozitivnog/negativnog utjecaja na njihov život ili na život njihove obitelji. Oni su bili “zatvoreni” u ulogu općih korisnika koji su, ovisno o društvenom i teritorijalnom položaju, izvlačili veće ili manje pogodnosti iz njegovih ponuđenih ili sakrivenih mogućnosti. Najvažnije dobro što su ga pri tomu dobili na baštinjenje jest ukupna

unutrašnja preobrazba grada, koja je potvrdila Zagreb kao posebnu socijalnu nagradu svojim stanovnicima.

Ali osim skupine općih korisnika grada i njegovih pogodnosti, vidljive su i dvije posebne skupine anketiranih. U prvoj je 21,3% anketiranih: oni tvrde kako je dosadašnji model gradskog razvitka **izravno** povoljno utjecao na životne uvjete anketiranog i njegove obitelji. Koliko je ta činjenica posljedica samog modela razvitka, koliko pak osobne spretnosti ili sretnih okolnosti, nije iz razdiobe odgovora moguće zaključiti. U svakom slučaju, **petina anketiranih** tvrdi kako je dosadašnji model razvitka išao na ruku njima i njihovim obiteljima. U drugoj je skupini 10,7% anketiranih. Oni tvrde kako ih je dosadašnji model razvitka izravno oštetio, njih i njihove obitelji. **Oni su, dakle, po vlastitoj ocjeni, "žrtve"** dosadašnje strategije razvitka grada. Njima je djelomično srodna omanja skupina anketiranih (4,7% anketiranih) koji tvrde da su oni (osobno) bili žrtvama, ali da je drugi naraštaj (mladi) uspio odbjeći iz početne uloge žrtve. U cjelini promatrana, dakle, dosadašnja strategija razvitka grada svakog je desetog anketiranog "zaledila" u ulozi žrtve. Ali, na drugoj strani, velika skupina neutralnih i onih koji su izvukli dobiti iz njezine ponude pokazuje da ona nije bila nepodnošljivo socijalno ekskluzivna. I po njezinim rubovima bilo je još – makar i samo ulomljenih – životnih mogućnosti.

Mjerila za budućnost

Razdioba odgovora na pitanje 3 otkriva koje bi kriterije anketirani primjenjivali za poticaj razvitka pojedinih djelatnosti ili skupina djelatnosti. Uvjerljivo najviše anketiranih (čak 95,7%) najvažnijim kriterijem za poticanje razvitka pojedinih djelatnosti drži **mogućnost zapošljavanja što većeg broja sada nezaposlenih** (84,4% drži je presudno važnim, a 11,2% donekle važnim mjerilom). Po ocjeni anketiranih, to je gotovo sintetični pokazatelj društvene perspektive. S njim se, po stupnju prihvaćenosti, vidjelo se, može ravnopravno mjeriti još samo stav da je skrb za mlade i njihovu životnu perspektivu ključni pokazatelj kakvoće upravljanja društvenim razvitkom. Taj se stav ponavlja i u ovoj razdiobi odgovora anketiranih. Njegovu važnost ističe ukupno 91,8% anketiranih (62,5% tvrdi kako je prihvatljivost pojedine djelatnosti mladima "presudno važna", a 29,3% kako je "donekle važna" u oblikovanju mjerodavne selekcije djelatnosti za budućnost). No unatoč tako uvjerljivu udjelu anketiranih, taj kriterij u ovoj razdiobi nije na drugom mjestu, kako bi se moglo na prvi pogled pomisliti. Po broju anketiranih koji ga zagovaraju, na

drugom je mjestu stav da je ekolozijska prihvatljivost pojedine djelatnosti nezaobilazan kriterij u oblikovanju budućeg ansambla glavnih sektora razvitka. Čak 70% anketiranih tvrdi da je ekolozijska prihvatljivost djelatnosti “presudno važna”, a 22,6% da je “donekle važna”.

Anketirani, dakle, na prva dva mjesta upisuju dva mjerila budućeg razvitka koja nisu posve komplementarna. **Na jednoj strani jest imperativ masovnog zapošljavanja.** Njegovo ostvarivanje, poznato je na temelju opisa brojnih primjera iz gospodarske povijesti, tipično je ekolozijski, a i socijalno, neobzirno – naprosto pod pritiskom imperativa pada vrijednost ostalih sastavnica gospodarskog ponašanja (cijena okoliša, veličina olakšica itd.). Na drugoj je strani “simetrični” **ekolozijski imperativ.** Strategijsko vrednovanje i jednoga i drugoga ne dopušta oduzimanje racionalnih atributa jednome na korist drugoga. Točnije je ustvrditi kako su oba samo pojedini sektorski likovi potrebe anketiranih **za životnom sigurnošću** (radna sigurnost i sigurnost u okolišu). Prosječnoj poduzetničkoj mašti svakako je prihvatljivija predrasuda da strategija masovnog zapošljavanja treba prethoditi strategiji ekolozijske obzirnosti. Ali, njezine glavne implikacije pokazuju da se time samo dovode u disjunktivni odnos dva posebna lika životne sigurnosti. (**Ili** radna perspektiva **ili** ekolozijska sigurnost.) Ukupno razvojno iskustvo, pak, pokazuje da takva disjunktivna shema nema potrebnu kakvoću. Jer premještanje pojedinih likova rizičnosti iz jednog praktičnog sektora života u drugi ne može biti valjanim sredstvom oblikovanja stabilne dugoročne razvojne perspektive i potrebne joj razvojne mobilizacije za rad sposobnog stanovništva. Zato je korisno, po našoj ocjeni, ići vjerno tragom simetrije oprečnih imperativa ponuđenih u anketnim odgovorima. To znači da je u anketnim odgovorima sakriven zahtjev da grad Zagreb (a i sudionici za razvitak sposobni u hrvatskom društvu) oblikuju **novu razvojnu strategiju.** Njezin je osnovni **konstrukcijski uvjet** simetrično/jedinstveno orijentiranje ekolozijskom obzirnošću i potrebom za stvaranjem novih radnih mjesta. Taj uvjet, predvidljivo, usmjeruje prema višestrukim usporednim praksama poticanje razvitka, u rasponu od novih industrijskih strategija (odijeljenih od eshatolozijskih kotva paleosocijalističkih industrija) do novih tercijarnih strategija (također odijeljenih od likova paleotercijarne reciklaže prigodnih prijevara kao glavnih oblika tercijarnih “tehnika”). Koliko je vidljivo, takvi su naponi i u gradu Zagrebu i u ostatku Hrvatske **prisutni samo u ulomcima.** Pa se u kolektivnom iskustvu i ne mogu predočiti kao primjeri koji pobuđuju optimizam anketirane većine.

Znatno zaostajući po postotku zagovaratelja, na trećem je mjestu skupina s četiri posebna kriterija. U skupini su: (i) **zainteresiranost poduzetnika** i ulagača za pojedinu djelatnost (62,6% anketiranih tvrdi da je kriterij “presudno važan”, a 28,5% da je “donekle važan”); (ii) **zainteresiranost mladih** za pojedinu djelatnost (ponovimo, 62,5% anketiranih tvrdi da je kriterij “presudno važan”, a 29,3% da je “donekle važan”); (iii) **izgledi za uspjeh na tržištu** (61,5% anketiranih drži kriterij “presudno važnim”, a 29,9% “donekle važnim”); (iv) **moćnost uporabe domaćeg radništva, bez uvoza stranaca** (60,5% anketiranih kriterij drži “presudno važnim”, a 24,4% “donekle važnim”).

Uočiti je da su postotne razlike između udjela anketiranih koji zagovaraju pojedini kriterij vrlo male. Ta činjenica dopušta ustvrditi kako među njima i nema izrazitijeg hijerarhijskog razlikovanja. Po ocjeni anketiranih, interes poduzetnika i ulagača te izgledi na tržištu važni su toliko koliko je, na drugoj strani, važna stvarna socijalna potpora odabranim djelatnostima (prihvatljivost djelatnosti mladima te uporabljiva domaća radna snaga). No vidljivo je da socijalnu potporu odabranim djelatnostima anketirani zamišljaju posve **na tragu “modernizacije odozdo”**. To znači da se razvojna racionalnost odabranih djelatnosti, strukturno promatrano, izvodi iz stupnja njihove sukladnosti nekim općim interesima **lokalnog društva**; anketirani su dva jasno naznačili: radna rehabilitacija i perspektiva mladog stanovništva te oslonac na djelatnosti koje o uvozu stranaca u Hrvatsku ovise samo marginalno. Oba zahtjeva, u osnovi, izvire iz istog: iz potrebe da se nova razvojna strategija, na drugoj strani, ne otplaćuje novim oblicima socijalne dezintegracije ili novim oblicima množenja horizontalnih konflikata (polarizacija stranci-domaći). Posve je očito da je održavanje pogonske ravnoteže između naznačenih imperativa vrlo teško i upravljačkim skupinama s iskustvom, u hrvatskom društvu rijetkim. Ali ta činjenica ne umanjuje kakvoću ponuđenih mjerila. Ona su, jednostavno, odabrana kao **skup orijentira s regulativnom snagom**. Imaginarno područje koje omeđuju, u osnovi, jest područje gdje prigodni oblici mobilizacije stanovništva na modernizaciju odozdo imaju izgleda za uspjeh.

Uvjerljivo najslabije ocjene anketirani su dopisali kriteriju: **tradicionalna sklonost stanovnika određenim djelatnostima**, ili, drukčije rečeno, profesionalnim i radnim tradicijama. Ima li se pred očima osjetljivost anketiranih na likove modernizacije odozdo, opisana u prethodnom ulomku, taj nalaz i nije posve sukladan predviđanju. Uočiti je, ističe ga 68,3% anketiranih. Veličina postotka svakako upućuje da su anketirani svjesni koliko su za obliko-

vanje uspješna razvitka, napose u tehničkim društvima, važne postojeće profesionalne i radne tradicije. No, na drugoj strani, u skupini anketiranih koji taj kriterij drže “presudno važnim”, nalazi se manjinskih 21,7%, dakle i više nego uvjerljivo manje u usporedbi s postotkom anketiranih, kada ocjenu “presudno važan” dopisuju drugim prije spomenutim kriterijima (raspon je 84,4%–60,5%). Iz ponuđenih je činjenica zasnovano izvesti pretpostavku da su anketirani svakako svjesni važnosti toga kriterija. Ali i da ga drže manje važnim (ili sekundarnim) u usporedbi s kriterijima kakvi su mogućnost radne mobilizacije mladih ili mogućnost zapošljavanja “armije nezaposlenih”. No toliko udaljšivanje od spomenutog kriterija nije bez implicitnih opasnosti. Ono je opravdano uzme li se u obzir činjenica da u praksama neoindustrije u zaključnim razdobljima 20. stoljeća sva specijalistička znanja i umijeća ubrzano zastarijevaju, pa držati do tradicije znači izložiti se opasnosti od propadanja u jednu vrstu nostalgična zastarijevanja (“voljenog” zaostajanja). Ali, u isti mah, ono je bez racionalna temelja uzme li se u obzir činjenica da kakvoća sociokulturnog kapitala u cijelosti izravno određuje izgled na uspjeh suvremenih strategija razvitka. Kakvoća je posebno važna u pripremi odgovora na središnje pitanje: **u čemu Zagreb može biti (planetarno ili kontinentalno) izvrstan?**

Ritam četvrti

Dva naslova anketirani spominju češće od drugih kada su obvezatni “odraditi” glavnu (pozitivnu) razliku koja određuje život u njihovoj četvrti. (Razdioba odgovora na pitanje 14.) Prvi jest: **mirni dio grada**. Taj naslov ističe 35,9% anketiranih. Drugi je naslov: **nezagađena priroda/ugodan ambijent**. Taj naslov ističe 34,4% anketiranih. Drugi naslovi imaju uvjerljivo manje zagovaratelja (primjerice, povoljni smještaj, blizina usluga, komunalna oprema itd.). Oba naslova, posve je očito, pripadaju naslovima iz fonda zavičajnoga grada. No činjenica da, približno, svaki treći upitani ističe te naslove, pokazuje da anketirana većina u četvrtima gdje živi **nema** na raspolaganju glavna životna dobra zavičajnoga grada. Premda je dobivena razdioba odgovora djelomično pod utjecajem istraživačkog postupka (jednake odabrane kvote u svakog gradskoj četvrti), njezini glavni obrisi o postupku ne ovise. Otiskom su, naprotiv, činjenice da je u množini gradskih četvrti svakodnevnica i kakvoća njezinih životnih uvjeta pod pritiskom viševrsnih, i funkcionalnih i socijalnih, poremećaja. Rang ljestvica glavnih nedostataka dobivena u odgovorima na pitanje br.

13 zorno pokazuje kako izgleda tipična slika. Ljestvica izgleda ovako:

1. slaba komunalna infrastruktura (25,9% anketiranih)
2. zapuštene prometnice i parkirališta (20,6% anketiranih)
3. nečist i zapušten okoliš (19,9% anketiranih)
4. slaba društvena infrastruktura (15,0% anketiranih)
5. slaba osnovna opskrba (12% anketiranih)
6. slaba organizacija javnog prijevoza (13,7% anketiranih)

Svi spomenuti nedostaci tipični su za razdoblje socijalističke urbanizacije. Oni su, dakle, jednom vrstom urbanizacijskog negativnog naslijeđa. Premda je nova urbana politika devedesetih godina na normativnoj razini bila osjetljiva i na gradske rubove, raspon hitnih zadaća i posustajanje opće razvojne sposobnosti grada nije dopustio dramatično udaljivanje od njezinih načelnih obećanja. To jednostavno znači da je u pretežnom broju gradskih četvrti ostala nadmoćna skicirana opreka: na jednom njezinom polu sabrano djeluju zavičajne aspiracije i intencije (miran ambijent, siguran ambijent, tehnička i socijalna pristupačnost javnih dobara itd.); na drugom njezinom polu djeluje paradoksalna sinteza viševrsnih poremećaja, u rasponu od onih u infrastrukturnim mrežama (i tehničke i društvene infrastrukture) do onih u socijalnom i prirodnom okolišu.

Upozoriti je da naznačeno identificiranje četvrti u iskustvu anketiranih nema čvrstu upravnu/teritorijalnu osnovicu. Razdioba odgovora na pitanja 9 i 10, iznesenu tvrdnju izravno precizira. Razdioba dobivena u odgovorima na pitanje 9 pokazuje da tek 28,6% anketiranih pouzdano zna kakve su upravne/teritorijalne granice četvrti gdje žive. Nasuprot njima nalazi se 43,6% anketiranih koji o granicama ne znaju ništa; dakle, približno 50% upitanih **ne zna** pouzdano odrediti upravne/teritorijalne granice četvrti gdje žive. Činjenica da je Gradsko poglavarstvo odluku o granicama proglasilo nedavno (1999. godina), djelomično pojašnjava jedan od važnijih izvora dobivene razdiobe. Ali udio “neznalica” odveć je velik a da bi ga uspješno objasnila spomenuta činjenica. U svakom slučaju, preciznije razlikovati upravne/teritorijalne posebnosti četvrti gdje živi, može samo manjina anketiranih. Taj nalaz ne ugrožava ni uvid da (dodatnih) 27,1% anketiranih “djelomično” zna kako razgraničiti vlastitu četvrt.

Ima li se izneseno u vidu, razložno je pretpostaviti da se anketirani, kada opisuju životne prilike u četvrtima gdje žive, orijentiraju pretežno jednom vrstom stabilne teritorijalne sheme grada, koja se ne poklapa nužno s upravnom razdiobom. U njoj su nadmoćne strukturne sheme obliko-

vane dugotrajnim taloženjem socijalnog iskustva na pojedinim gradskim odsječcima. Oni, svakako, imaju svoje označitelje i obrise; ali njihova je preciznost određena životnim praksama u svakodnevicu, a ne upravnim shematizmom. Zato je i dobivene razdiobe korisnije čitati kao otiške procesa lokalizacije u gradu, autonomne u odnosu na upravljačke klasifikacije gradskog teritorija. To znači da se pojedini anketni uvidi ili ocjene "pretapaju" zrcaleći stanja i prilike na životnim područjima koja se ne poklapaju s projektiranim granicama četvrti. No njihova vrijednost i ne izvire iz obveze da se oni doslovno lokaliziraju. Nego da naznače horizont urbane politike koji treba, na određenom području grada, oblikovanom povijesnim taloženjem iskustava i učinaka, dosljedno razvijati i slijediti. Da predložena metodička ograda ima vrijednost, pokazuje i razdioba odgovora na pitanje 10. Razdioba pokazuje da 63,1% anketiranih ne može primjereno ocijeniti novu upravnu/teritorijalnu shemu i zasnovanost granica između četvrti gdje anketirani žive, i onih susjednih. Nasuprot njima, manjina o (novim) granicama govori s potrebnom sigurnošću; 29,1% tvrdi da su granice prihvatljive; 5,4% tvrdi da su preširoke, a 1,8% da su preuske. Dakle, anketirani, kada izvješćuju o životnim prilikama u četvrti gdje žive, izvješćuju na temelju urbanom tradicijom učvršćene i razvijene sheme lokalnih razlika: u izvješćivanju upravna/teritorijalna shema Gradskog poglavarstva ima, predvidljivo, samo pomoćnu vrijednost.

Nije nekorisno, idući tim tragom, upozoriti na razdiobu odgovora dobivenu na pitanje 12; razdioba pokazuje kako anketirani na temelju postojeće funkcionalne mreže (spleta usluga i djelatnosti) upisuju razliku između središnjeg područja i dijela grada gdje žive. Po toj razdiobi **dominantne lokalne** ustanove jesu ove:

1. trgovine za dnevnu opskrbu (u naselju ih rabi 81,2% anketiranih)
2. apoteka (u naselju je rabi 65,5% anketiranih)
3. crkva (u naselju je posjećuje 62,0% anketiranih)
4. zdravstvene usluge (u naselju ih dobiva 57,9% anketiranih)
5. poštanske usluge (u naselju ih dobiva 57,4% anketiranih)
6. osnovne obrtničke usluge (u naselju ih dobiva 53,4% anketiranih).

Nisu, dakako, dobiveni nalazi posebnom novošću. Oni pokazuju da se granice lokalnih područja upisuju između gradskih dijelova koji, osim stabilnih "fizionomijskih" označitelja (šuma, voda, obilježja terena, kulturne ili prirodne rijetkosti itd.) imaju i stabilne dnevne funkcionalne

mreže. Na njihovu popisu, predvidljivo, najvažnije su mreže dnevne opskrbe, zdravstva, obrtničkih usluga te mreža lokalnih svetišta i crkava. Preklope li se teritorijalne silnice izvedene iz prve i druge skupine upisanih tragova, dobivaju se **orijentirajuće granice** mjesnog područja.

Upozoriti je da gradsko središte konkurrira lokalnim funkcionalnim mrežama samo u specijaliziranoj trgovini (za posebne potrebe), u korištenju kavana, restorana te (djelomično) u korištenju “finijih” obrtničkih i bankarskih usluga. Ostali pak dijelovi grada (ponajviše u neposrednom susjedstvu dijela o kojemu anketirani izvješćuju) lokalnim funkcionalnim mrežama uspješno konkuriraju na istim područjima na kojima i gradsko središte (osim kavana i restorana); djelomično imaju i zadaću **pričuvnog** lokalnog područja (s funkcionalnim mogućnostima strukturno srodnim mogućnostima lokalnog područja); posebno lokalnom području konkuriraju u korištenju rekreacijske i sportske infrastrukture. Podatci pokazuju da je funkcionalno razlikovanje središta i pojedinih gradskih dijelova najlakše precizirati na četiri posebna područja djelatnosti: u dnevnoj opskrbi, rekreaciji i športu, odlasku u crkvu i korištenju ambulanta, apoteke i pošte. Na tim je područjima udio anketiranih koji potrebne usluge dobivaju u gradskom središtu **uvjerljivo mali** (u rasponu 4,6–13,8%). Kada bi se iz spomenute razdiobe uklonili i odgovori anketiranih dobiveni po središnjim gradskim dijelovima (Gornji grad, Donji grad), udjeli bi, zacijelo, bili još i manji. Kraće, **bog** (crkva), **zdravlje** (ambulanta, apoteka), **dnevne potrebe** (opće trgovine), **pošta** i **dnevni odmor** (rekreacijska oprema) upisuju najjasniji trag razlike između lokalnog životnog područja i gradskog središta.

Prije nego što iznesemo podatke o posebnim (sektorskim) izvorima nezadovoljstva uvjetima života u zagrebačkim gradskim naseljima, nije nekorisno promotriti i razdiobu odgovora na pitanje 16: razdioba pokazuje kako anketirani, po kvaliteti uvjeta života u cijelosti, identificiraju dio grada u kojem žive na imaginarnoj ljestvici gdje su upisani svi gradski dijelovi. Najviše anketiranih, 30,6%, drži kako između dijela grada gdje žive i ostalih zagrebačkih gradskih dijelova – po kakvoći životnih uvjeta – **nema razlike**. Najviše ih je, dakle, sklono jednoj vrsti egalitarnog razvrstavanja gradskih dijelova po životnim olakšicama. Uočiti je da su takve anketne reakcije češće u gradskim dijelovima unutar tradicionalnog gradskog područja (potez Črnomerec – Maksimir).

Udjeli anketiranih koji tvrde kako žive u dijelu grada gdje su uvjeti bolji nego u drugim dijelovima (26,8%) i anketiranih koji tvrde kako žive u dijelu grada gdje su uvjeti

gori nego u drugim dijelovima (21,5%) gotovo su **u ravnoteži**. Ide li se tragom učinaka dominirajućih predložaka javnog komuniciranja u hrvatskom društvu (koji bolje vrednuju i uspješnije potiču negativne ocjene životnih uvjeta i stanja), nalaz da tek **svaki peti** anketirani tvrdi kako živi u naselju gdje su uvjeti gori od uvjeta drugdje po Zagrebu, djelomično iznenađuje. Iznenađuje, zbog istog razloga, i nalaz da svaki četvrti anketirani tvrdi kako živi u lokalnim uvjetima boljim nego što su drugdje po Zagrebu. Izložena razdioba dopušta hipotezu da **anketirani drže učinke teritorijalne distribucije javnih dobara u gradu prihvatljivijim od distribucije dobiti u posebnim sektorima djelatnosti** (gospodarstvo, zdravstvo, socijalna politika itd.). Na to posredno (ali samo posredno) ukazuju i podatci dobiveni odgovorima na pitanje 18. Po spomenutim podatcima, 79,1% anketiranih **ne namjerava mijenjati gradski dio gdje živi**. U ostaloj pak skupini tek 4,5% želi se odseliti u drugi/bolji dio Zagreba.

Koja zagrebačka naselja imaju poželjne a koja nepoželjne pridjeve, pokazuje razdioba odgovora na pitanja 19 i 20. Na popisu najpoželjnijih zagrebačkih naselja po ocjeni anketiranih jesu: **Jarun, Pantovčak te sjeverni dijelovi grada općenito**. Spominju se još gradsko središte (bez razlikovanja Gornji/Donji grad) i Dubrava. Na popisu nepoželjnih spominju se **Dubrava, Novi Zagreb, Kozari Bok, gradsko središte i Žitnjak**.

Uočiti je da su Jarun, Pantovčak i sjeverni dijelovi grada općenito bez dodatnih "negativnih" naslova. To znači da su oni likovi općih predložaka poželjnosti. Razlozi njihova odbira svakako nisu homogeni. U odbiru Jaruna nadmoćan je uvid da je naselje, u cjelini promatrano, uravnotežen spoj zavičajnih (jezero, voda) i infrastrukturnih olakšica (športska oprema, komunalna oprema itd.). U odbiru sjevernih dijelova grada nadmoćan je uvid da kakvoća zavičajnih olakšica (prirodni uvjeti, prostranost parcela, obiteljske kuće itd.) nadoknađuje manjkove u tehničkom ili komunalnom opremanju.

U drugoj su, suprotnoj, skupini naselja bez pozitivnih naslova. To su naselja u industrijskoj zoni Žitnjak (Kozari Bok, Žitnjak) i oko nje te novozagrebačka naselja. Po ocjeni anketiranih, spomenuta su naselja najviše udaljena od zavičajnih označitelja. U prvom slučaju nadmoć industrije ne dopušta njihovo oblikovanje. U drugom slučaju nadmoć jedne vrste pragmatične i grube tehnofilije otežava zavičajnu lokalizaciju pojedinih skupina.

U trećoj su skupini naselja s **podijeljenim** identitetom. To su, vidjelo se, Dubrava i gradsko središte. Za skupine polemično suprotstavljene životu na masovnoj grad-

skoj periferiji Dubrava je nepoželjna. Poželjniji je gradski centar, s nizom funkcionalnih i institucionalnih olakšica te s predlošcima svakodnevnog života koji aktivno podupiru (idealnotipske) građanske životne stilove i navike.

Razdioba odgovora na pitanje 11 otkriva “sektorske” izvore zadovoljstva/nezadovoljstva po zagrebačkim četvrtima. Korisno je u čitanju razlikovati više osnovnih skupina pokazatelja.

(i) **Ocjena općih uvjeta života.** Ona je **uvjerljivo pozitivna**. Iz dobivene razdiobe odgovora vidljivo je da je 68,7% anketiranih “uglavnom zadovoljno” životnim uvjetima po zagrebačkim četvrtima. Njima treba dodati još i 10,8% anketiranih koji su “vrlo zadovoljni”. Drukčije rečeno, 79,5% anketiranih jest ili “vrlo” ili “uglavnom” zadovoljno općim uvjetima života u gradskim dijelovima gdje žive. Naspram toj većini nalazi se 14,5% “uglavnom nezadovoljnih” i 4,3% “vrlo nezadovoljnih”.

(ii) **Odsutni uređaji i olakšice.** Anketirani su upozorili da nekih uređaja ili olakšica, kakvoću kojih su trebali ocijeniti, u naselju gdje žive – **nema**. Budući da su kvartovske cjeline veće od posebnih naseljskih cjelina, anketirani iz iste četvrti o “ima/nema”-činjenici izvješćivali su različito, ovisno o tomu je li uređaj ili olakšica prisutan u njihovom naselju (a ne u četvrti). Budući da u jednom naselju iste četvrti uređaj može biti prisutan a u drugom ne, razdioba odgovora skupine iz iste četvrti nije nužno homogena. Ipak, korisno je podsjetiti na popis uređaja i opreme o kojoj anketirani najčešće izvješćuju da je u naseljima gdje žive nema. To su:

1. centralno grijanje iz toplane (62,8% anketiranih)
2. kulturne ustanove (34,8% anketiranih)
3. sastajališta za mlade (32,7% anketiranih)
4. sastajališta za stare (32,3% anketiranih)
5. opskrba plinom (28,5% anketiranih)
6. sportski uređaji i oprema (21,9% anketiranih)
7. vrtići (6,6% anketiranih)
8. zanatske usluge (6,5% anketiranih)
9. vodoopskrba (5,1% anketiranih)
10. zelenilo i parkovi (5,9% anketiranih).

Razdioba pokazuje da su sastavnice društvene i komunalne infrastrukture, važne u “prvoj” urbanizaciji (kada se novo naselje tek oblikuje), uglavnom primjereno raspoređene. Skupine anketiranih koji upozoravaju na njihovu odsutnost, relativno su male. Nasuprot tomu, društvena i tehnička infrastruktura primjerena “drugoj” urbanizaciji ili, točnije rečeno, **reurbanizaciji** (kada je glavni cilj kakvoća životnih uvjeta) u brojnim je slučajevima ili nerazvijena ili odsutna. Posebno je to vidljivo u slučaju oskudna di-

ferenciranja mreža **ustanova za posebne skupine** (stari, mladi itd.), **za slobodno vrijeme** (sport, kultura), **specifičnih usluga** (obrt itd.) te **tehničke opreme koja znatno utječe na udobnost i sigurnost** stambenih prilika.

(iii) **Manjkovi**. Iz razdiobe je vidljivo da nema posebnog sektora gdje nisu zabilježeni udjeli “uglavnom” ili “vrlo nezadovoljnih”. U ovom analitičkom osvrtu ograničit ćemo se samo na popis onih s potporom većeg broja anketiranih. Popis izgleda ovako:

1. asfaltirane prometnice (59% anketiranih)
2. uređeno zelenilo, parkovi (46,3% anketiranih)
3. sastajališta za mlade (43,9% anketiranih)
4. zanatske usluge (38,7% anketiranih)
5. sportska oprema i uređaji (37,8% anketiranih)
6. sastajališta za stare (37,5% anketiranih)
7. kulturne ustanove i oprema (37,2% anketiranih)
8. odvoz smeća (26,4% anketiranih)
9. zdravstvena služba u četvrti (22,5% anketiranih)
10. javni prijevoz (19,2% anketiranih).

Pregledna klasifikacija zabilježenih manjkova otkriva, uglavnom, iste osnovne činjenice na koje smo upozorili i u prethodnom ulomku. Njima treba dodati još i upozorenje anketiranih da je prometna povezanost (točnije: pristupačnost) kvartova slaba, da im opće ekologijske prilike nisu dobre te da treba poboljšati lokalnu zdravstvenu službu. Sva tri dodatna upozorenja pogađaju kakvoću “prve urbanizacije”. Ona, poznato je, nije dovršena primjereno; nije, napose na rubnim gradskim dijelovima. Zato se poruka anketiranih može sažeti na dva osnovna stava: prvo, potrebno je **dovršiti osnovnu urbanizaciju zagrebačkih rubova**; drugo, potrebno je **usporedno razvijati reurbanizaciju grada**.

(iv) **Prioriteti**. Popis prioriteta (pitanje 15) koje su anketirani imali priliku sami predložiti (za četvrti gdje žive) pokazuje, međutim, da anketirani važnijim drže prioritete iz djelokruga prve/primarne urbanizacije. Popis izgleda ovako:

1. javni gradski prijevoz, uređenje prometnica, regulacija prometa (25,1% anketiranih)
2. dosljedna i lokalno odgovorna komunalna politika (24,8% anketiranih)
3. urediti i obnoviti lokalne prometnice (22,1% anketiranih)
4. društvena infrastruktura (15,1% anketiranih)
5. izgled i čistoća naselja (14,7% anketiranih)
6. lokalne institucije (10,1% anketiranih).

Predloženi prioriteti mogu se razdijeliti u tri osnovne skupine. U prvoj su skupini **intervencije u prometnu**

mrežu, organizaciju prometa i poboljšanje javnog prijevoza (prometna pristupačnost i sigurnost). U drugoj su skupini **intervencije u društvenu infrastrukturu** i poboljšanje ansambla različitih društvenih/kulturnih usluga, inicijativa i ustanova. U trećoj su skupini **ekologijske intervencije** u rasponu od onih kojima je cilj opći izgled naselja do onih kojima je cilj ekologijski nadzor i planirano izgrađivanje sustava zelenih dijelova naselja. Posve je očito da je planiranje posebnih oblika djelovanja u svakoj četvrti ovisno o tamošnjim prilikama i sudionicima. Predloženi popis prioriteta pokazuje tek opći shematizam na kojemu se zasnivaju i u okviru kojega se pojedinačno **s lakoćom mogu rekonstruirati**.

Stambeni portret

Na što se anketirani najviše žale u stanu/kući ili u naselju gdje stanuju, otkriva razdioba odgovora dobivena odgovorima na pitanje 17. Kao grubi pokazatelj glavnih stambenih nelagoda rabimo u ovom analitičkom osvrtu zbroj anketiranih upisanih u rubriku "izrazito" i "donekle". (Rubrike omogućuju anketiranima stupnjevati težinu pojedinih stambenih teškoća.) Dobiveni raspored izgleda ovako:

1. izdatci za stan (60% anketiranih)
2. ružan izgled i slabo održavanje naselja (53,2% anketiranih)
3. slaba opremljenost naselja (47,9% anketiranih)
4. slabi uvjeti za djecu u naselju (44,5% anketiranih)
5. slabi uvjeti za stare u naselju (44,4% anketiranih)
6. zagađenost naselja (42,8% anketiranih)
7. buka (35,8% anketiranih)
8. premalen stambeni prostor (31,7% anketiranih)
9. nepovoljan socijalni sastav stanovnika naselja (30,6% anketiranih)
10. slaba opremljenost stana (27,9% anketiranih)
11. neugodni susjedi (27,8% anketiranih)
12. neprikladan raspored u stanu (27,3% anketiranih)
13. ružna i oronula zgrada (23,2% anketiranih)
14. oronulost stana (19,7% anketiranih)
15. slaba lokacija naselja (17,2% anketiranih)
16. slaba pristupačnost stana (13,8% anketiranih)

Razdioba odgovora pokazuje da najviše upitanih ne upućuje prigovore stanu (kao takvom) nego **cijeni uporabe** (izdatci) te **uvjetima života u naselju** (rangovi 2 - 7). Prigovori se mogu svesti na dva osnovna: (i) skupo održavanje i uporaba stana; (ii) ružno i za život neprivlačno naselje. Prvi prigovor ima dva poznata korijena. Vidljiviji jest opće posustajanje gospodarske perspektive u hrvatskom

društvu devedesetih godina te pauperizacija znatnog dijela kontingenta nezaposlenih. U takvom kontekstu cijena uporabe stana svakako može biti izvorom nelagode. Manje vidljiv korijen istog prigovora jest u socijalističkom razdoblju oblikovana predodžba da izdatci kućanstva za uporabu stana trebaju/moraju biti mali ili neznatni u strukturi troškova kućanstva. Zato sklonost anketiranih žaljenju na skupoću uporabe stana nije dopušteno "poprijeko" pročitati kao nedvosmisleni pokazatelj neimaštine. Drugi prigovor anketiranih sažeto reproducira kritiku uvjeta života u naselju, zabilježenu i u prethodnim ulomcima. Notorno je da je proces urbanizacije u socijalističkom razdoblju, a i njegovi glavni fragmenti iz devedesetih godina, bio zauzet ciljevima prve/osnovne urbanizacije. U takvoj strategiji predodžba o naselju kao o lokalnoj **cjelini životnih uvjeta** nije imala, osim, dakako, načelno, snagu praktična orijentira stanogradnje. Njezin je glavni cilj bio koliko je moguće hitnije smjestiti što više novodošlih ljudi pod krov. Ta je inverzija, predvidljivo, utjecala i na prakse komunalnog gospodarenja; one su, bilance pokazuju, ostale "prekratke" u odnosu na množinu specifičnih lokalnih ciljeva i zahtjeva. Prigovori anketiranih na mjestima 2 - 7 pokazuju, također, da identifikacijske teškoće stanara s naseljima gdje žive nisu samo posljedica opće neurednosti naselja. Posljedica su, također, i odsutnosti mreže lokalnih ustanova za mlade i stare te djelovanja pojedinih (tipičnih) ekoloških izvora ugrožavanja; među njima zagađenost zraka i buka anketirane najviše pogađaju. Na toj podlozi anketirani teško oblikuju zavičajni odnos prema naseljima gdje žive. Ali, na drugoj strani, sve spomenute teškoće pretežno stavljaju u rubriku: **izdržljive/podnošljive**. Pa ih ne dramtiziraju do stupnja gdje bi one imale snagu posebnog motiva za oblikovanje "alternativnog" teritorijalnog ponašanja.

Prigovori na sam stan (kao fizički i funkcionalni sklop) zauzeli su mjesta na sredini iznesena popisa (mjesta 8, 10, 12, 14). Odvojimo li prigovor na 14. mjestu popisa (oronulost stana), jer se njegova osnova može predočiti i bez predodžbe o konstrukcijskim propustima u samom stanu, lako je uočiti da glavne prigovore na stan (premalenost, neprikladan raspored, slaba oprema) ističe približno isti udio anketiranih: 31,7% - 27,3%. Grubo rečeno, trećina anketiranih ističe tegobe prouzročene oskudnim obilježjima stambene jedinice. Ima li se pred očima shematiizam socijalističke stanogradnje, u kojoj je malen i slabo opremljen stan središnjom vrijednošću, dobiveni nalaz djelomično iznenađuje. Jer bi, sukladno toj činjenici, trebalo očekivati veći udio anketiranih koji se žale na neprihvat-

ljiv stan. No, na drugoj strani, struktura zagrebačkog stambenog fonda pokazuje da takvo očekivanje treba relativirati. Posebno na to nagone dvije činjenice. Prva je sastav stambenog fonda u “klasičnom” gradskom središnjem području (Črnomerec – Maksimir). Na njemu je, poznato je, udio većih stanova, izgrađenih u razdoblju prve hrvatske modernizacije (1868. – 1945.), nezanemariv. Druga činjenica poučava da je, za razliku od socijalističke stanogradnje u većim hrvatskim središtima kakva su, primjerice, Rijeka ili Split, gdje je udio privatnih graditelja bio manjinski, u Zagrebu, u cijelom socijalističkom razdoblju, privatni graditelj gotovo ravnopravnim partnerom “građevinskim radnim organizacijama”. Premda privatni graditelj ne gradi nužno veće stanove (radi financijskih ograničenja), analize pokazuju da je, prosječno promatrano, njegov stan veći za, približno, jednu sobu. Promatra li se djelovanje tih dviju činjenica, kao jedinstvena okolnost dobiva se osnova i za točnije razumijevanje iznesenog nalaza. Relativno manji udio anketiranih koji se žale na slabu kakvoću samog stana treba tumačiti činjenicom da je i udio stanova izgrađenih po tipičnoj “špranci” socijalističkog stanograditeljstva u Zagrebu znatno manji od ukupnog broja tada izgrađenih stanova; a još je manji od ukupnog broja raspoloživih stanova.

Na manji broj anketiranih koji se tuže na skučenost i malenost stana zacijelo utječe aktualna pauperizacijska panika kao i opće slabljenje sposobnosti hrvatskog stanovništva za stambeno investiranje. Već i grubi pregled odnosa na stambenom tržištu pokazuje da se, po pravilu, manji stanovi lakše i bolje prodaju. Raspolagati, dakle, malim stanom, barem promatrano iz perspektive tekućeg zbrinjavanja, nije, u iskustvu anketiranih, ograničenjem; prije bi se moglo reći da je jednom vrstom paradoksalne prednosti (jeftinije održavanje i veća mogućnost da se na tržištu stanova stan bolje proda). No vrijednost takvih uvida **ne nadmašuje vrijednost paničnih upisa** u kolektivno iskustvo. Većina mjerodavnih istraživanja, na drugoj strani, poučava da kakvoća malih stanova, napose oblikovanih u razdoblju socijalističke stanogradnje, počiva na **ekstremno reduciranim** predodžbama o životnim aspiracijama korisnika i o ansamblu u stanu “dopuštenih” praksa. Brojne pak tendencije na posebnim životnim područjima (skrb za stare, “povratak” intelektualnih poslova u stan, oblikovanje višegeneracijske obitelji kao prirodna okvira socijalizacije, stan u ulozi alternativna kulturna središta itd.) ojačavaju potrebe i aspiracije za većim stanovima. Stoga je dobivene nalaze korisno razumjeti kao priručne orijentire za jednu vrstu situacijski određene socijalne politike (cilj koje

je preventivni nadzor pauperizacijske panike). No oni su **neuporabljivi** za dugoročnu i **razvojno odgovornu** gradsku stambenu politiku. Štoviše, dosljedno razvijanje novih reurbanizacijskih predložaka predvidljivo vodi i postojećoj reviziji **parahumanističkih fantazama** na kojima se oblikovala konstrukcija lika tipičnog stanara u razdoblju 1950. – 2000. godine. Vodi, dakako, i reviziji špekulantskih bankarskih strategija (zaštićenih, po pravilu, državnim monopolom); pod njihovim nadzorom, poznato je, kreditni odnosi u stanogradnji oblikovali su se kao kreditni odnosi na apstraktnom tipičnom području svakodnevne potrošnje.

“Izvanjske” socijalne prigovore na stan (mjesto 9, 11) također ističe približno jednak udio anketiranih kao u prethodnom slučaju (neugodne susjede ističe 27,8% anketiranih; nepovoljan socijalni sastav naselja ističe 30,6% anketiranih). Promatrani sami za sebe, nalazi navode na hipotezu da je stambeno susjedstvo i (šire) naselje u predodžbi anketiranih relativno nekonfliktno područje. Ta ocjena i nije bez temelja uzme li se u obzir **direktivna homogenizacija** lokalne zajednice, razvijena i učvršćena u socijalističkom razdoblju. U njezinu okviru, poznato je, orijentiranje stanara razlikama, čak i minimalnim, koje bi “iskakale” iz reducirane systemske predodžbe o stanaru, bilo je konstrukcijski premješteno na nepriznato područje. Radi toga su i žalbe na “neugodne susjede” ili na neprihvatljiv socijalni sastav naselja bile **rijetko bilježene**.

Ipak – uočiti je – udio anketiranih koji ističu veću socijalnu udaljenost između sebe i susjeda, ili između sebe i socijalnog portreta naselja gdje žive, sukladan je udjelu anketiranih (zabilježenih u razdiobi odgovora na pitanje 18) koji namjeravaju promijeniti stambenu adresu. Premda je u toj skupini manjinska podskupina anketiranih koji žele stambenu adresu zamijeniti drugom u gradu Zagrebu, tu činjenicu ne držimo prijepornom u raspravi o veličini skupine koja je pripravna na stambenu migraciju. U općem okviru određenom pauperizacijskom panikom, vidjelo se, potraga za većim/velikim stanom nije dostatno uvjerljivim pokretačem stambenih migracija. Štoviše, lako je predočiti primjere s točno suprotnim ciljevima (kada se jedan veliki stan, radi stambene skrbi za drugi naraštaj, “cijepa” na dvije ili više manjih jedinica). No zato potraga za stambenim i dnevnim uvjetima koji su stanarima socijalno i identitetski prihvatljiviji, može imati (premda, svakako, u manjoj skupini) vrijednost autentična pokretača na promjenu stambene adrese. Koliko je vidljivo, na temelju usporedaba sa stambenim praksama u većim europskim središtima, Zagreb je tek u početnoj fazi takve urbane dinamike.

U trećoj su skupini stambenih prigovora označitelji izvanjske, i socijalne i tržišne, **manje vrijednosti** stambene adrese (prigovori na položajima 13, 15, 16). Oronulost zgrade, slaba ili nepoželjna lokacija naselja te slaba pristupačnost stana izravno indiciraju nisko mjesto na ljestvici socijalne segregacije. Uočiti je da te prigovore ističu manjinske skupine anketiranih (raspon 23 - 13%). Iz dobivene razdiobe moglo bi se zaključiti da je postojeći stambeni model u gradu Zagrebu relativno osjetljiv na pokazatelje stambene segregacije te da ohrabruje uspostavu prosječnih vrijednosti. U tom slučaju udio anketiranih sa segregiranih adresa imao bi biti istovrstan statističkoj činjenici na zamišljenoj **normalnoj** krivulji (sa simetričnim rasporedom iznadprosječnih i ispodprosječnih slučajeva). Stavimo li, međutim, iste iskaze u značenjski kontekst određen **većinskim zahtjevima** anketiranih da se naselja gdje žive bolje prometno povežu i integriraju, opreme nužnom komunalnom i društvenom infrastrukturom te oblikuju po prihvatljivim ekolojskim mjerilima, onda je zasnovanije zabilježene prigovore pročitati kao tragove reakcija anketiranih na **ekstremne uvjete** (kakvi su, primjerice, u naseljima istovrsnim ili sličnim Kozari Boku, rubnim naseljima na području Dubrave, ili zapuštenim fragmentima na središnjem gradskom dijelu itd.) ali tipološki srodne većinskim. Drukčije rečeno, na temelju opće slike o kakvoći stambenih uvjeta u gradu Zagrebu, što je nagovješćuju odgovori anketiranih, zasnovano je pretpostaviti da je veći broj gradskih naselja ispod (imaginarna) prosjeka nego iznad njega. Sukladno tomu, vrijednost parametara što opisuju rubne položaje (učinke segregacije) samo je **završni lik općenite supstandardnosti** (po shemi nejednaki i nejednakiji). Pa većina anketiranih i nema posebnu potrebu za upis svojih odgovora u tu skupinu. Opći oblik slike supstandardnih uvjeta i stanja dostatno je prostran za upis bilo koje kritičke opaske i bez ekstremnih gesta. Drukčije rečeno, oronulost ili nepristupačnost stambene adrese nisu rubna stanja nego vjerojatne i tipične okolnosti.

Tipične stambene aspiracije

Kakve su one, pokazuje razdioba odgovora na pitanje 21. Uočiti je da većinsku potporu anketiranih imaju ove odrednice stambene adrese:

1. stambena adresa na nižim katovima (87,3% anketiranih)
2. obiteljska kuća s okućnicom i dvorištem (80,3% anketiranih)

3. stambena adresa u pješačkoj zoni (72,2% anketiranih)
4. u gradskom ambijentu (66,8% anketiranih)
5. stambena adresa u naselju s formiranim gradskim ulicama (65,9% anketiranih)
6. dalje od obala rijeke (62,8% anketiranih)
7. dalje od gradskog središta (55,2% anketiranih)

Posve je očito da stambena jedinica pod naslovom "obiteljska kuća s okućnicom i dvorištem" **nije tipičnom** sastavnicom gradskoga sklopa. Njezino je mjesto, poznato je, u naseljima koja su izravnije određena periferijskim silnicama; ili gdje je, zahvaljujući većoj koncentraciji društvene moći lokalne skupine, oblikovan posebno poželjan ambijentalni i stambeni sklop životnih uvjeta; na temelju te moći on se uspješno održava neovisno o tomu što opće oblikovne i konstrukcijske silnice gradske zbilje djeluju u suprotnom smjeru. (Moguće je, dakako, da se sličan skup uvjeta i odnosa javi na položaju zaštićene cjeline; zaštićene ili zbog posebnih simboličnih obilježja ili zbog jasne fizionomijske razlike dobro uporabljive u oblikovanju uspješne legitimacije gradskog identiteta). No spomenute posebne okolnosti samo posredno potvrđuju da je u tekstu suvremena grada doslovni oslonac na lik "kuća s okućnicom/dvorištem" vidljiv samo u posebnim slučajevima (ne računaju li se, kako je upozoreno, upisi posebnih primjera, gdje je snaga takva fragmenta zajamčena posebnim konstrukcijskim pravilima). Sukladno tomu, razložnim se drži pitanje: ima li takva aspiracija urbanotvornu kakvoću?

Nekoliko je primjera koji pokazuju da s njom treba računati. Ali i s posebnim okolnostima pod kojima se spomenuta kakvoća pokazuje.

(i) Primjeri rane moderne (iz tridesetih godina), sabrani, napose, na sjevernim zagrebačkim predjelima (obroncima), pokazuju da obiteljska kuća s okućnicom/dvorištem može biti vrlo važnim predloškom oblikovanja primjerene predodžbe o kakvoći gradskoga stanovanja. Njezina socijalna ekskluzivnost, međutim, govori protiv nje. Njezina pak strukturna posebnost govori da je neuporabljiva u ulozi univerzalnoga gradskog predloška. Ali, zato, na drugoj strani, razumije li se njezina uloga kao uloga **predloška idealnotipičnog orijentiranja** mjerila stambene kakvoće, onda je njezina važnost velika. Ona se posebno potvrđuje na mjestu općeg orijentira stambenih praksa koje se strukturno ne mogu potvrditi u zbilji množine individualnih kuća s okućnicom/dvorištem; ali koje mogu, u **raspoloživim okvirima masovna građenja**, planski potvrditi niz vrijednosti i uvjeta ekskluzivno oblikovanih u granicama predloška obiteljske kuće s okućnicom/dvorištem. Niz po-

kušaja u strategijama reurbanizacije europskih gradskih središta, od sedamdesetih godina dalje (“nove urbane politike”), pokazuju da je primjerenim i čvrstim programima moguće napredovati znatno dalje od načelne pripravnosti.

(ii) Primjeri izgrađivanja gradskih rubova u većim hrvatskim gradovima u razdoblju 1960. – 2000., pokazuju da se ciljevi tadašnjeg urbanizacijskog predloška ne bi mogli ostvariti da nije država surađivala s individualnim graditeljem po gradskim rubovima. Pri tomu je, poznato je, slabo razlikovala njegov “bespravni”, “divlji” ili sistemski lik. Nesputani rast periferije svakako bi ugrozio sposobnost grada da na novim područjima ruba primjereno održava potrebni društveni i komunalni standard. To, drukčije rečeno, znači da upis individualnih graditelja na mnoga područja gradskog gospodarstva **nije i zaključna gesta urbanizacije**. Nego, naprotiv, prva urbanizacijska zbilja koja će se očekivati je, pod daljnjim pritiskom gradskih silnica, transformirati afirmirajući brojne sastavnice određene jednostavnom činjenicom da se gradska zbilja ne može oblikovati bez nužne socijalne, funkcionalne i komunikacijske gustoće.

(iii) Primjeri urbane preobrazbe tradicionalnih pučkih naselja, uhvaćenih u klopke širih urbanih strategija, pokazuju, također, da se primjerenim orijentiranjem sukladno predlošku obiteljske kuće s okućnicom/dvorištem mogu ostvariti brojne fizionomijske varijacije i simbolične razlike koje djeluju pod izravnim silnicama općih gradskih mjerila. Razmotre li se preciznije i iskazi anketiranih o najpoželjnijim zagrebačkim naseljima, lako je uočiti da je važan korijen (premda nije i jedini) njihove socijalne privlačnosti jasna osjetljivost na zamisao o stambenoj autonomiji u okviru obiteljske kuće i u granicama okućne parcele.

Predloženi primjeri, u cijelosti promotreni, pokazuju da obiteljska kuća s okućnicom/dvorištem na mjestu središnje stambene aspiracije nije izvedena iz potrebe za prebivališnim modelima i praksama polemičnim s gradom. No ona je, nedvojbeno, **polemična s praksama paleoindustrijske urbanizacije**, pod zaštitom koje je u razdoblju 1960. – 2000. ideja kuće bila, podsjećamo, s primjernom grubošću i neosjetljivošću na urbane uvjete, **reducirana na ideju o tehnički dobro opremljenom skladištu**. U novom stambenom okviru mnogi su, nedvojbeno, dobili zadovoljštinu radi “krova nad glavom”. Ali su, na drugoj strani, zadovoljstvo platili strukturnom (a nepotrebnom) suspenzijom elementarne potrebe: da prebivališno mjesto bude, u isti mah, i središnja potpora predodžbi o zavičajnosti. Aspiracija, dakle, otkriva u kojem će se osnovnom smjeru rekonstrukcija obitavališnih zavičajnih označitelja

razvijati. Svaka reurbanizacija mora s tim smjerom **dugoročno** računati.

Poželjnost nižih katova ističe čak više anketiranih nego poželjnost predložka naslonjena na obiteljsku kuću s okućnicom/dvorištem (87,3%). Iskustva iz primjene spomenutih “novih urbanih politika” u razdoblju 1970. – 2000. po većim europskim gradovima, pokazuju da niska katnost ne mora biti i neuklonjivim označiteljem zavičajnog iskustva u stanovanju. (Zabilježeni su primjeri, premda svakako po udjelu anketiranih manjinski, u kojima se potvrđuje labirintska/zaštitna kakvoća stanova na **višim** katovima). No niska katnost je **nužna** u procesima socijalizacije mlađih skupina i djece te u praksama resocijalizacije starijih. Budući da se u oba slučaja optimalni uvjeti održavaju u okvirima obitelji, predvidljivo je da anketirani koji zastupaju takvo iskustvo i predložak zahtijevaju nisku katnost samo kao posebnu, dodatno određenu, sastavnicu u (širem) predložku obiteljskog stanovanja ovisnog o modelu “samostalna kuća s okućnicom/dvorištem”. Anketirani, pak, koji svoje aspiracije oblikuju orijentirani načinom života s pretežitim označiteljima individualne autonomije, a koji, k tomu, računaju s mogućnošću korištenja posebnih specijaliziranih ustanova kada su prisiljeni na određene obiteljske obveze (primjerice, smještaj starijih u domove za stare), češće ističu vezu sa stambenim predodžbama koje, **barem načelno, nude više labirintskih zaklona i anonimnosti.**

Poželjnost pješačke zone ističe manje anketiranih; ali je njihov udio još uvijek vrlo velik (72,2%). Ta je aspiracija, svakako, strukturno svezana s aspiracijskom dominacijom predodžbe o obiteljskoj kući s okućnicom/u dvorištu. Ali joj dodatnu uvjerljivost daje potreba (po korijenu opća ekolojska potreba) gradskog stanovnika da **radikalno reducir**a broj i veličinu rizika u neposrednom životnom okolišu. Budući da je stambena adresa u središtu takva okoliša, predvidljivo je da anketirani najprije teže redukciji u stambenom naselju gdje “stalno” žive.

Ista je aspiracija zabilježena i u nizu drugih srodnih istraživanja po Hrvatskoj u razdoblju 1980. – 1990. No ona, sukladno općem modelu “nove urbane politike”, ne teži potvrditi se samo u okviru stambenog naselja nego i u okviru glavnih gradskih središta. Sukladno tomu, druga strana te aspiracije jest da se kao šira pješačka područja oblikuju i područja središnjih naselja, kakva su u Zagrebu, primjerice, Gornji i Donji grad. Pokazalo se, na drugoj strani, da se aspiracija izravno sukobljuje s (općom) intencijom gradskih stanovnika da gradski okoliš rabe kao automobilske korisnici. No nova istraživanja regulacijskih re-

Žima pokazuju da uporaba automobila na mnogim ulomcima javnog/gradskog zemljišta nije bitno različita od **rentiranja bez cijene**. Uvede li se, pak, obveza da se rentiranje takva zemljišta/prostora plaća, uporaba automobila u središnjim dijelovima grada odvaja se od jedne vrste socijalne nagrade – i postaje srodna svakom drugom obliku djelovanja u okolišu gdje je obvezatno znati kakve “negativne usluge” u okolišu to djelovanje (drugima) izazivlje i koja im je cijena.

Uočiti je da nedvosmisleno gradsku kakvoću životnih uvjeta podupiru, također većinske, dvije dodatne aspiracije. Razdioba pokazuje da **u gradskom ambijentu želi živjeti 66,8% anketiranih. U naselju pak s formiranim gradskim ulicama želi živjeti samo neznatno manje, 65,9% anketiranih.** Obje aspiracije, promatrano jedinstveno, upućuju na dublju potrebu za srednjim i preglednim gradskim ambijentom. Zasnovano je pretpostaviti da se ona sadržajno oblikovala ponajviše pod utjecajem predodžbe o srednjem gradu kao općem predlošku pregledna i uspješna grada. Zasnovano, zbog toga što je u hrvatskom kolektivnom iskustvu taj predložak bio lako odredljiv. Još je lakše bio odredljiv i predložak maloga grada. Međutim potonji, zbog stalne nužde da radikalizira svoju različitost u odnosu na ne-grad, očituje stabilnu težnju da u kolektivnom iskustvu i svojih stanovnika, ali i drugih, “iznudi” priznanje da je – srednji grad. Zbog toga je, po našoj ocjeni, opravdano predložke srednjega grada u hrvatskom urbanom iskustvu držati središnjim predlošcima kada se oblikuju osnovne urbane aspiracije. Na to, posredno, ukazuje i činjenica da većina anketiranih (premda već znatno manje, 55,2% anketiranih) želi živjeti u naselju dalje od gradskog središta. Drukčije rečeno, želi gradski ambijent, ali želi i zavičajnu mirnoću i preglednost u stambenom naselju srodnu onoj koju srednji grad jamči kao svoju navlastitu razliku.

Anketirani nisu, koliko je vidljivo, posebno hidrofili. Većina, 62,8%, ne želi stanovati blizu rijeke (u Zagrebu rijeke Save). Nije ta reakcija posljedica posebno negativna odnosa prema vodi. Sva mjerodavna iskustva pokazuju da “živjeti na obali” dominira na popisu glavnih stambenih aspiracija. Reakcija anketiranih, naprotiv, posljedica je činjenice da svako područje nije odvojeno od naslova “rizično područje”. Na potezima gdje je, nedvojbeno, uklonjena opasnost od poplava ili sličnih, ekstremnih, poremećaja, **nije oblikovana** nova urbana zbiljnost koja bi imala navlastitu privlačnost novog stambenog mjesta. Imaju li se u vidu mnogostruki zaštitni imperativi koje urbana politika Zagreba **mora afirmirati na sav-**

skom području, nije zasnovano zahtijevati da se takva zbiljnost na području i oblikuje. Točnija je interpretacija koja se drži doslovna čitanja nalaza. Ona podsjeća da su u Zagrebu manjinske skupine s aspiracijama na stanovanje uza Savu. To, drukčije rečeno, znači da u ostvarivanju viševrsnih zaštitnih imperativa na savskom području (vodozaštitni, rekreacijski, ekologijski, fizionomijski itd.) **ne treba očekivati nesavladive socijalne otpore**. Toliko više koliko je jasno da se, po predlošku naselja Jarun, mogu oblikovati sretni primjeri pomirbe spomenutih zahtjeva i stambenih zamisli.

Ivan Rogić, Anka Mišetić,
Maja Štambuk
**Urbane aspiracije
Zagrepcana**

Čengić, D.; Rogić, I. (ur.) (1999). *Privatizacija i javnost*, Institut Pilar, Zagreb.

Razvoj Zagreba. Prilozi za strategiju hrvatske i europske metropole (1999). Zagreb: Gospodarska komora Zagreb.

Rogić, I. (1991). *Periferni puls u srcu od grada*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.

Rogić i suradnici (1995). *Rijeka - baština za budućnost*, Benja, Rijeka.

Rogić, I. (1997). *Tko je Zagreb?*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Rogić, I.; Dakić, S. (2000). *Grad i plan*, Institut Pilar, Zagreb.

Štambuk, M.; Župančić, M. i Kelebut, I. (1995). *Županija Zagrebačka: stanovništvo i socijalnogospodarske pretpostavke razvitka*, Zagreb: Županija Zagrebačka.

LITERATURA